

DOI: <https://doi.org/10.61491/yk.16.2024.9382>

**გურიაში წარმოებული იარაღის
(XIX ს. – XX ს.-ის 20-იანი წლები)
აბრიკაშვილის ზოგიერთი საკითხი**

**Some Issues of Attribution
of Weapons Produced in Guria
(19th Century – 1920s)**

ლევან დვალისხვილი

ტრადიციული იარაღის
კვლევისა და შენარჩუნების ცენტრი
საქართველო, თბილისი

Levan Dvalishvili

Traditional Arms for Study and Preservation
Georgia, Tbilisi

აბსტრაქტი

სხვადასხვა წყაროები გურიას (მეზობელ აჭარასთან ერთად) ახასიათებენ როგორც ხარისხიანი იარაღის წარმოების მძლავრ კერას. დასავლეთ საქართველოს შავი ზღვისპირეთის რეგიონში არსებული აჭარა-გურიის იარაღის წარმოების ცენტრი, კავკასიაში თავისი მასშტაბურობით, ასევე, დამზადებული პროდუქციის მაღალი ხარისხით, მხოლოდ თბილისსა და დაღესტანს შეიძლება შევადაროთ.

მიუხედავად ზემოთქმულისა, გურიაში იარაღის წარმოების ისტორია და უშუალოდ აქ დამზადებული იარაღი თითქმის შეუსწავლელია; ნაკლებად არის ცნობილი აქაური იარაღის ინდივიდუალური ნიშნები, მათი ლოკალური სახესხვაობანი, რის გამოც ფერხდება მუზეუმებსა თუ კერძო კოლექციებში დაცული გურიაში დამზადებული იარაღის გამოვლენა და ზუსტი ატრიბუცია. ამის შედეგია ის, რომ ხშირად გურიაში დამზადებულ იარაღს შეცდომით სხვა რეგიონებს აკუთვნებენ. ფაქტობრივად ჩრდილში დგას ქართული ეთნოგრაფიული ყოფისთვის დამახასიათებელი მატერიალური კულტურული ძეგლების დიდი რაოდენობა, რისი შესწავლაც აუცილებელია და სასწრაფოც.

საბჭოთა კავშირის პერიოდში ისტორიული იარაღის კვლევას არავითარი ყურადღება არ ექცეოდა, ან ძლიერ მიკერძოებულ ხასიათს ატარებდა. საქართველოს მიერ დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ კი, კონტროლის არარსებობის პირობებში, საზღვარგარეთ გაიტანეს მოსახლეობაში ჯერ კიდევ შემორჩენილი ხარისხიანი ისტორიული იარაღის (მათ შორის გურიაში დამზადებული) ეგზემპლარები, რამაც მათი

კვლევა ჯერჯერობით შეუძლებელი გახადა, ხოლო მუზეუმების ფონდებში დაცული, არაიდენტიფიცირებული თუ ნაწილობრივ იდენტიფიცირებული იარაღის ნიმუშების კვლევა ბიუროკრატიული მექანიზმებისა თუ სხვა მიზეზების გამო გართულებულია.

გურიაში დამზადებული იარაღის იდენტიფიკაციისა და შემდგომი ატრიბუციისათვის საჭიროა ერთიანი საინფორმაციო ბაზის შექმნა, სადაც ასახული იქნება იდენტიფიკაციისათვის აუცილებელი ყველა ნიშანი: კონკრეტული იარაღის დამზადების ისტორიული კონტექსტი, ორნამენტიკა, მოყვანილობა (გეომეტრია), დამღები, წარწერები, დამზადების ტექნიკა, ცალკეული დეტალების განლაგება და ფორმები, რაც სამომავლოდ ხელს შეუწყობს კვლევების წარმართვას, რათა ნათელი მოეფინოს ქართული კულტურული მემკვიდრეობის ამ საინტერესო მიმართულებას.

საკვანძო სიტყვები: ქართული კულტურული მემკვიდრეობა, ქართული იარაღი, იარაღის წარმოება გურიაში.

ABSTRACT

Various sources describe Guria, together with neighboring Adjara, as a major center for the production of high-quality weapons. The Adjara-Guria weapons production hub, located in the Black Sea region of western Georgia, rivals only Tbilisi and Dagestan in terms of both scale and the high quality of its manufactured products.

Despite this, the history of weapons production in Guria and the weapons made there remain almost unexplored. The individual characteristics of locally produced weapons and their regional variations are poorly documented, making it difficult to identify and accurately attribute weapons in museum and private collections. As a result, weapons made in Guria are often mistakenly attributed to other regions. This situation leaves largely unexamined a significant portion of material cultural heritage characteristic of Georgian ethnography, the study of which is both necessary and urgent.

During the Soviet period, the study of historical weapons received little to no attention or was conducted with strong bias. After Georgia regained independence, in the absence of proper control, many high-quality historical weapons—some produced in Guria—were exported abroad by private individuals, making their study nearly impossible. Research on unidentified or partially identified weapons preserved in museum collections has also been complicated by bureaucratic mechanisms and other factors.

For the identification and subsequent attribution of weapons produced in Guria, it is necessary to establish a unified information database that includes all indicators essential for identification: the historical context of the weapon's production, ornamentation, proportions (geometry), markings, inscriptions, manufacturing techniques, and the arrangement and shapes of individual components. Such a database would facilitate future research and help shed light on this fascinating aspect of Georgia's material cultural heritage.

Keywords: Georgian cultural heritage, Georgian weapons, weapons production in Guria.

შესავალი

ქართული იარაღის წარმოების ერთ-ერთი მსხვილი ცენტრი მდებარეობდა საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში, რომელსაც პირობითად შეიძლება ეწოდოს „აჭარა-გურიის იარაღის წარმოების ზონა“ (რეგიონი) და მოიცავს არა მხოლოდ ისტორიულ გურიას, არამედ - აღმოსავლეთ ჭანეთს, შავშეთის ნაწილს და აჭარას. ამ მხარეში იარაღის წარმოება ცალკეული ლოკაციების სახით არსებობდა, ანუ მეიარაღეთა დასახლებები და სახელოსნოები კომპაქტურად იყვნენ განლაგებული სხვადასხვა ლოკაციებზე, თუმცა ქმნიდნენ იარაღის წარმოების ერთიან რეგიონს.

წარმოდგენილი სტატიის მიზანი არ არის აჭარა-გურიის იარაღის წარმოების ზონის ერთ-ერთ ლოკალურ ცენტრში - გურიაში იარაღის წარმოების ისტორიის მიმოხილვა, რაც განხილული გვაქვს სხვა ნაშრომში (Двалишвили... 2021). აქ შევჩერდებით გურიაში დამზადებული იარაღის იდენტიფიკაციისა და ატრიბუციის ზოგიერთ პრობლემატურ საკითხზე. მოკლედ ვიტყვით იმას, რომ რეგიონი, რომლის უმეტესი ნაწილი 300 წლის განმავლობაში თურქეთის მიერ იყო მიტაცებული, XIX საუკუნეში რუსეთ-თურქეთის ომების ფრონტის ხაზად იქცა, რამაც იარაღზე მოთხოვნა კიდევ უფრო გაზარდა. გურიის ტერიტორია რუსეთის იმპერიასა და ოსმალეთს შორის იყო განაწილებული - მისი ქვემო ნაწილი ოსმალეთის იმპერიის ფარგლებში იმყოფებოდა, ხოლო ზემო გურია (მდინარე ჩოლოქის ჩრდილოეთით) - რუსეთის იმპერიის.

კვლევის მეთოდები

საკითხზე მუშაობის დროს, პირველ რიგში, გამოყენებულია კომპლექსურ-ინტენსიური მეთოდი, რაც საშუალებას იძლევა გაცილებით ზუსტად იქნეს შესწავლილი რეგიონის ცალკეული ლოკალური ცენტრების თავისებურებები. ამავე დროს, გამოყენებულია ისტორიულ-ეთნოგრაფიული, ლინგვისტური და ხელოვნებათმცოდნეობითი მეთოდები. ასევე, არანაკლები მნიშვნელობა ენიჭება სტატისტიკურ მეთოდს, რომელიც შესაბამისი ინფორმაციის შეგროვებასა და მისი სამეცნიერო ანალიზის გზით რეგიონში არსებული იარაღის შესახებ თავისებურებების დადგენას ითვალისწინებს. ამ მიზნით შესწავლილ იქნა მუზეუმებსა თუ კერძო კოლექციებში დაცული ასეულობით იარაღის ეგზემპლარი, გაანალიზდა არაერთი ისტორიული დოკუმენტი და ვიზუალური ანთროპოლოგიის ნიმუში (ფოტო- და ვიდეომასალა, ჩანახატი). ვინაიდან გურია სხვადასხვა კულტურისა თუ სუბკულტურის გადაკვეთის არეალში მდებარეობს, შედარებით-ისტორიული მეთოდის გამოყენებით შესაძლებლობა გვქმნება გურიაში დამზადებული იარაღი განვიხილოთ კულტურათა ურთიერთგავლენის კონტექსტში.

მსჯელობა

გურიაში მოღვაწე მჭედლების შესახებ ზუსტი სტატისტიკური მონაცემები არ მოგვეპოვება, თუმცა ზოგადი წარმოდგენის შესაქმნელად მაინც დავასახელებთ მაგალითებს: 1835 წლის ოსმალური მოსახლეობის აღწერის დავთრის მიხედვით, ქობულეთის ბაზარში ადგილობრივი ხელოსნებიდან მეიარაღე მჭედლები და ოქრომჭედლებიც იმყოფებოდნენ. იმავე დავთრის მიხედვით, სოფლებშიც იყვნენ მჭედლები (İpek 2018: 104). თავის მხრივ, რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში მყოფ გურიის

ნაწილშიც ბევრი იარაღის ხელოსანი იყო. 1845 წლისთვის გურიის მაზრაში, ოფიციალურად, 499 ხელოსანი იყო აღრიცხული, მათ შორის იყვნენ მჭედლებიც, ოქრომჭედლებიც. 1859 წლისთვის მხოლოდ ოზურგეთში მუდმივად მყოფი 49 მჭედელი ცხოვრობდა. დაახლოებით იმავე პერიოდის მონაცემებით, ქალაქ ოზურგეთში მყოფი 200 ხელოსნიდან ყველაზე მეტი მჭედელი და დურგალი იყო, ხოლო ქალაქში დამზადებული პროდუქციის დიდ ნაწილს იარაღი და ლითონის ნაწარმი შეადგენდა (იოზაშვილი 1983: 44-50). აქვე უნდა აღინიშნოს ის ფაქტიც, რომ იმ პერიოდის ოფიციალური სტატისტიკა უმეტეს შემთხვევაში აღრიცხვის გარეშე ტოვებდა სავაჭრო-სამრეწველო დაზღვისა და სოფლების მოსახლეობის საგრძნობ ნაწილს, რის გამოც მეიარაღეთა მიახლოებითი რიცხვის განსაზღვრაც კი შეუძლებელია, რადგან, რეგიონის თავისებურებიდან გამომდინარე, მათი უმეტესი ნაწილი სწორედ ასეთი ტიპის დასახლებებში ცხოვრობდა.

თუ რა სიმაღლეს მიაღწია გურიაში იარაღის წარმოების ხელოვნებამ, იქიდანაც ჩანს, რომ მაგალითად ოზურგეთში, გარდა ადგილობრივი ცეცხლსასროლი იარაღის სახეობებისა, ადგილზე დამზადებულ პიზოდი-მარტინისა და ბერდანის შაშხანის ეგზემპლარებსაც კი შეხვდებოდით (Пиралов 1900: 56, 57; Хатисов 1894: 326).

აჭარა-გურიის რეგიონში მცხოვრებთა ეთნოგრაფიული ყოფისა თუ მენტალობის დიდი მსგავსება დამზადებული იარაღის სტილისტიკაშიც არის ასახული, რა თქმა უნდა, გარკვეული თავისებურებებით. თუმცა იმის გამო, რომ ხსენებულ მხარეში დამზადებული იარაღი დღეის მდგომარეობით ნაკლებად არის შესწავლილი, შესაბამისად, არც ის თავისებურებებია გამოვლენილი, რაც მოცემული რეგიონის სხვადასხვა ლოკაციებზე (მაგალითად, ზემო ან ქვემო გურიაში, მაჭახელას ხეობაში, აჭარის ცალკეულ ხეობებში და ა.შ.) დამზადებულ იარაღს ახასიათებდა. იმ პირობებში, როდესაც სახელმწიფოს არავითარი დაინტერესება არ გააჩნდა, ხალხში ჯერ კიდევ უხვად არსებული ხარისხიანი იარაღის ნიმუშები მუზეუმების ფონდებში შეეკრიბა და დაეცვა, იარაღის გარკვეული ნაწილი უდიერი მოპყრობის მსხვერპლი გახდა და განადგურდა (ხმლებსა და ხანჯლებს ჭრიდნენ საყოფაცხოვრებო დანებად, ფეხსაცმლის საფხეკებად, ყრიდნენ ნაგავში და ა.შ.). მოგვიანებით, უცხოეთში ანტიკვარებისადმი გაზრდილი ინტერესების გამო, ქვეყნის ფარგლები დატოვა შემორჩენილი ეგზემპლარების დიდმა ნაწილმა. ამას ემატება ისიც, რომ ამ საკითხებით დაინტერესებულ სპეციალისტთა წრეც არ არის ფართო, რის გამოც გურიაში დამზადებული იარაღი არ არის სწორად იდენტიფიცირებული და მიწერილია სხვადასხვა ხალხების (მაგ., ჩერქეზების, თურქების, კაზაკების და ა.შ.) კულტურულ მემკვიდრეობას ან არეულია მათი ატრიბუცია (მაგ., Аствацатурян 2004, 66; Фролов 2009: 212). აღნიშნულის მაგალითად შეიძლება დავასახელოთ 2018 წელს საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს ეგიდით გამოცემული, სტეფანწმინდის ისტორიული მუზეუმის კოლექციების კატალოგში შეტანილი ხანჯლის ფოტო, სადაც ჩანს, რომ XIX ს.-ის II ნახევრის გურულ-აჭარული ხანჯლის ქარქაშში ჩაგებულია ტიპური დაღესტნური ხანჯალი, როგორც მასიურად იწარმოებოდა XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისში, ხოლო ატრიბუტირებულია როგორც „გურულ-აჭარული ხანჯალი, XVIII ს.“ (ანთიძე 2018: 170).

ცალკე აღნიშვნის ღირსია ისიც, რომ მუზეუმებში არსებული იარაღის დიდი ნაწილი ან მემორიალურია, ან რაიმე კოლექციის ნაწილია და მუზეუმებში შემთხვევით არის მოხვედრილი. ასეთი ტიპის სამუზეუმო ექსპონატების თავისებურებაა ის, რომ ისინი უფრო მხატვრულად არიან გაფორმებული, მდიდრულად მორთული (სააღლუმე), ან საგანგებოდ კოლექციისთვის დამზადებული, რაც ვერ წარმოაჩენს იმ ეპოქისთვის დამახასიათებელ რეალურ სურათს და ძირითად ისტორიულ კონტექსტს. მდიდრულ იარაღს არც თავის დროზე ფლობდა ბევრი და ისინი ისედაც იშვიათი გამოჩენილები იყო, ხოლო იარაღს, რომელიც უბრალო შემკულობით გამოირჩეოდა, სუფთა პრაქტიკული დანიშნულება ჰქონდა და მასიურად იწარმოებოდა, იშვიათად თუ შეხვდებით კოლექციებსა თუ მუზეუმის ფონდებში, რაც კვლევის დროს აუცილებლად უნდა იქნეს გათვალისწინებული.

გურიაში დამზადებული იარაღის გამოსავლენად და ზუსტი იდენტიფიკაციისათვის საჭიროა შევისწავლოთ ის უმთავრესი ელემენტები, რაც ასევე საერთოა სხვა იარაღების იდენტიფიკაციის დროსაც, ესენია: კონკრეტული იარაღის დამზადების ისტორიული კონტექსტი, ორნამენტთა, მოყვანილობა (გეომეტრია), დამღები, წარწერები, დამზადების ტექნიკა, ცალკეული დეტალების განლაგება და მათი ფორმები.

პირველ რიგში, ვსაუბრობთ რა ისტორიულ კონტექსტზე, აქ გასათვალისწინებელია აჭარა-გურიის რეგიონის მდებარეობა და მისი ურთიერთობა როგორც საქართველოს სხვა კუთხეებთან, ასევე, ოსმალეთის იმპერიასთან, რელიგიური, კულტურული თუ ეკონომიკური ექსპანსია, რასაც ადგილი ჰქონდა ისტორიის განმავლობაში და გავლენას ახდენდა იარაღის წარმოებაზე, ასევე მის სტილისტიკაზე.

იარაღის იდენტიფიკაციისათვის ხშირად მნიშვნელობა ენიჭება დამზადებისას გამოყენებულ მასალებსაც, მაგალითად ფოლადსა და რკინას, რომლითაც მჭრელი იარაღის პირები, ლულები და სხვა დეტალები მზადდებოდა. მიუხედავად იმისა, რომ გურია მდიდარია რკინის საბადოებით, ჯერჯერობით არ არის გარკვეული საკითხი, XVIII-XIX საუკუნეებში მადანს ადგილზე მოიპოვებდნენ თუ არა. გვიან შუასაუკუნეებში ოსმალეთის იმპერიაში რკინა ძირითადად რუმინეთიდან დაბულგარეთიდან შემოდიოდა და იქიდან ნაწილდებოდა მთელს იმპერიაში, მათ შორის „თურქეთის საქართველოშიც“, რომელიც, შარლ დე პეისონელის თქმით, „ძალიან დიდი რაოდენობის“ რკინას მოიხმარდა (Бейденбаум 1875-1877: 279, 280). მოგვიანებით რეგიონში რკინა და ფოლადი შეედითიდან, ინგლისიდან, გერმანიიდან და ბელგიიდან შემოდიოდა (Батум...1906: 381). მთელი XIX საუკუნის განმავლობაში თანდათან იზრდებოდა დასავლეთ საქართველოში რკინის რუსეთიდან შემოტანაც (Бейденбаум 1875-1877: 283). ამდენად, შემორჩენილი იარაღის რკინის ნაწილების ქიმიური ანალიზი ნაკლები ინფორმაციის შემცველი იქნება, რადგან XIX საუკუნეში (და გაცილებით ადრეც) გურია ძირითადად იმპორტირებულ რკინის მასალას მოიხმარდა, მიღებული ლაბორატორიული შედეგები კი არაფრით განსხვავებული არ იქნება სხვა რეგიონების ნიმუშებისაგან, სადაც იმავე წყაროებიდან იღებდნენ ნედლეულს.

აჭარა-გურიის იარაღის წარმოების ზონაში და უშუალოდ გურიაში დამზადებული იარაღის ერთ-ერთი თავისებურებაა დამასკური ფოლადის¹ გამოყენება არა მხოლოდ ცეცხლსასროლი იარაღის ლულებზე, არამედ მჭრელ იარაღის პირებზეც. ჩვენს ხელთ არსებული პირველადი მონაცემებით, რაც ემყარება მრავალ ოსმალურ იარაღის ნიმუშზე დაკვირვებას, შეიძლება ითქვას, რომ დამასკური ფოლადის გამოყენების ძირითადი ცენტრი, მომიჯნავე ტრაპიზონთან ერთად, სწორედ აჭარა-გურიის იარაღის წარმოების ზონა იყო. ამავე დროს, ტრაპიზონში მეთარაღეთა საგრძნობი ნაწილი ასევე ქართული (ქართველური) წარმოშობის იყო და დიდი ალბათობით იქვე მდებარე აჭარა-გურიის რეგიონიდან იყვნენ გადასული (გოგოლიშვილი 2009: 16-17). რა თქმა უნდა, ეს არ გამორიცხავს იმას, რომ ცალკეულ შემთხვევებში ოსმალეთის სხვა რეგიონებიდან იყვნენ დამასკური ფოლადის იმ სახეობას (Акташтыр 2002: 111-170), რაც აჭარულ-გურულ იარაღზე გვხვდება (ე.წ. „თურქული გრეხილი“ ინგ. Turkish Twist), თუმცა ამ ტექნოლოგიის ძირითადი ბირთვი მაინც აჭარა-გურიის რეგიონია, სადაც დამასკური ფოლადის გრეხილი სახეობების ძალზედ ხარისხიანი ვარიანტები არსებობდა. აქვე აუცილებლად ხაზი უნდა გავუსვათ იმ გარემოებასაც, რომ სტამბულში, გალათის რაიონში, ქართველი მეთარაღე ხელოსნების კომპაქტური დასახლება არსებობდა (Dallegio 2003: 18). შესაბამისად, სამომავლოდ აუცილებლად გამოსავლენია არა მხოლოდ მათი რეგიონალური წარმოშობა (დიდი ალბათობით აჭარა-გურიიდან გადასული ოსტატები იყვნენ), არამედ მათ მიერ დამზადებული პროდუქციის გავლენა საერთოდ ოსმალურ იარაღზე.

აჭარა-გურიის რეგიონის იარაღის იდენტიფიკაციის ერთ-ერთი ელემენტი ოსტატის დამლენია. სპეციფიკად შეიძლება მივიჩნიოთ დამლის მომრგვალო (ხშირად ცალ გვერდზე წაგრძელებული ან წანაზარდით) ფორმა, ჩამოჰგავს ქვევრს (ან ჭარხალს) ჭრილში. ასეთ დამლებს უსვამდნენ ერთს ან ორს და მათ დიდ ნაწილს არაბული ასოებით ოსტატის მუსლიმური სახელიც აწერია, რაც ბუნებრივიცაა, თუკი რეგიონში გავრცელებული ისლამის გავლენას გავიხსენებთ. აჭარა-გურიაში 1820-იანი წლებიდან ისლამიზაციისა და თურქული ენის გავრცელების პროცესი კიდევ უფრო გაძლიერდა, რაც ოსმალების მიერ ახალ სოციალურ, საგადასახადო სისტემების შემოღებას და რეფორმებს („თანზიმატი“) უკავშირდება (ზარამიძე 2010: 8-26). შემორჩენილი აქაური იარაღის უმეტესი ნაწილი სწორედ XIX საუკუნისაა.

გურიაში დამზადებული საჭურველის იდენტიფიცირებისათვის მნიშვნელობა ენიჭება, ასევე, იარაღის მოყვანილობას, განსაკუთრებით მჭრელი იარაღის პირისა და ცეცხლსასროლი იარაღის ზოგად ფორმებს. შესაბამისი მასალების არარსებობის გამო ჯერჯერობით რთულია მსჯელობა გრძელპირიანი ცივი იარაღის (ხმლის) ადგილობრივ დამზადების ტრადიციებზე. რეგიონის მუსლიმურ ნაწილში ხმლები

¹ დამასკური ფოლადი - ფოლადის მასალა, რომელიც მიიღება სხვადასხვა შემცველობის ფოლადისა თუ რკინის ფირფიტების, მავთულების, ხვიების ერთმანეთთან შეგრეხვისა და სამჭედლო შედუღების, ჭედვის გზით. ასეთი ფოლადისგან დამზადებულ ნივთებს ზედაპირზე გააჩნიათ ტალღისებური, სიმეტრიული ან ასიმეტრიული ზოლოვანი ნახატი, თავისებური ნაყმი.

ნაკლებად იყო გავრცელებული, მათ მაგივრობას სწევდა იატაგანები და გრძელი ხანჯლები.

მჭრელი იარაღის ის ტიპი, რომელიც თანამედროვე კოლექციონერთა შორის „ლაზური იატაგანის“ (ან „ლაზურიდანის“ – „ლაზბიჩაღი“-ს) სახელით არის ცნობილი, ძირითადად გავრცელებული იყო ოსმალეთის ზღვისპირა ქართულ პროვინციებში, რაც თანხვედბა აჭარა-გურიის იარაღის წარმოების ზონას და მისი წარმოშობაც ხსენებულ რეგიონს უნდა დავუკავშიროთ. ეს იარაღი წარმოადგენს გარდამავალ ტიპს იატაგანებსა და დანებს შორის. გააჩნიათ უმეტესად შავი ფერის, ორკაპა ტარი, ვიწრო, მოხრილი პირი (ყოველთვის ალესილია მოხრილი პირის გარეთ მიმართული, გაზნექილი მხარე), ტარზე ხშირად დახვეულია ტყავის თასმა ხელის მოსაკიდებელ ადგილზე. პირების ძალზედ მრავალფეროვანი ფორმები არსებობს – თითქმის სწორიდან მკვეთრად მოხრილამდე, ღარების სხვადასხვა ვარიაციით. სიგრძითაც სხვადასხვანაირია, უმცირესი ეგზემპლარები დაახლოებით 30 სმ. ქარქაში წარმოადგენს ხის, ტყავადაკრულ ოვალური ფორმის კაბურას, რომელიც სხვადასხვა ფერისაა (მოყვითალო, მოწითალო, ღია ყავისფერი, მუქი შავი და ა.შ.). ქარქაშს გააჩნია მეტალის ანდა ტყავის თასმებისაგან დაწნული დეტალები. თვითონ ტერმინი „ლაზური იატაგანი“ ძალზე პირობითია, თანამედროვეთაგან მოფიქრებულია და არ ასახავს რეალობას, რადგან მისი მიკუთვნება მხოლოდ და მხოლოდ ლაზებზე ვერანაირ კრიტიკას ვერ უძლებს², არც წყაროებით დასტურდება. იმის გათვალისწინებითაც, რომ ტრაპიზონისკენ მასიურად იატაგანების სულ სხვა ტიპი გვხვდებოდა, უმეტესად მარჯნის თვლებით მორთული ტარითა და ქარქაშით, პირისა და ტარის გეომეტრიაც სხვანაირია. დასასრულ, უნდა ითქვას, რომ საკითხი დამატებით კვლევას მოითხოვს, თუმცა, პირველადი მონაცემებით, განხილული მჭრელი იარაღის ტიპი აჭარა-გურიის რეგიონში წარმოიშვა (რომელიც ასევე მოიცავდა აღმოსავლეთი ლაზეთის ნაწილს), აქ იწარმოებოდა და მთელს რეგიონში იყო გავრცელებული. ამდენად, სასურველია დამკვიდრდეს ტერმინი, რომელიც სრულად (და ზუსტად) ასახავს მისი წარმოშობის და გავრცელების მთლიან რეგიონალურ არეალს და არა მხოლოდ მის მცირე ნაწილს. დანებთან დაკავშირებით, უნდა ითქვას ისიც, რომ გურიაშივე გვხვდებოდა ცალპირ ლესული დანის ის სახეობა, რომელსაც თანამედროვე კოლექციონერები შეცდომით „ბაბას ყამას“ ემახიან³ და ასევე მთელს რეგიონში იყო პოპულარული (Дვალიშვილი...2021: 42-50). გურიაშივე ბოლო დრომდე შემორჩა საერთო დასავლურ ქართული ტიპის წელსაკიდი დანა, რომლის გავრცელების არეალი მთელს დასავლეთ საქართველოს მოიცავდა და XIX საუკუნის რუსულ წყაროებში ხშირად

² კოლექციონერებს შორის გავრცელებული ლეგენდით, თითქოსდა ამ ტიპის იარაღს ატარებდნენ ლაზი მეზღვაური მეკობრეები. ამავე დროს, თურქულ სივრცეში შეინიშნება ტენდენცია მას „შავი ზღვის იატაგანი“ („ქარადენიზ იატაღანი“) უწოდონ.

³ ტერმინი „ბაბას ყამა“ ეთნოგრაფიულად საერთოდ არ არის დადასტურებული და, სავარაუდოდ, აღებულია აჭარაში გავრცელებული განდაგანას სიმღერის ტექსტიდან: „დემესიენ ჯიბგირები, გამახსენდა ბაბას ყამა, გავკარი და გამოვკარი, დოუარე განდაგანა“, თუმცა რეგიონში „ყამა“ ეწოდებოდა ხანჯალს და არა დანას (ბაბას ყამა ანუ მამისეული ხანჯალი აჭარულ დიალექტზე). ტექსტის ზოგ ვარიანტში „ყამას“ ნაცვლად „დანა“ იხსენიება, თუმცა ვერც ამ შემთხვევაში გამოდგება ეს ლექსი წყაროდ, რადგან არაფრით დგინდება, ლექსის თავდაპირველი ვარიანტის ავტორს მამისეული რომელი ტიპის დანა ჰქონდა მხედველობაში.

„იმერულ დანასაც“ უწოდებდნენ. ამ ტიპის დანებს გურიაშიც დიდი რაოდენობით ამზადებდნენ და აქ მისი დამზადების ცოცხალი ტრადიცია XX საუკუნის ბოლო წლებამდე იყო შემორჩენილი.

გურიას უნდა დავუკავშიროთ ორიგინალური ფორმის დიდი სატევარი, რომელიც ჩაქურას სარტყელში მაგრდებოდა და გამოირჩევა ოთხკუთხა მოყვანილობის მსხვილი ტარით, პირის ზღაგვი კუთხით დაბოლოებით და ქარქაშზე რკინის ბუნიკით (Двалишвили...2021: 52-54). ამ სატევრებს აქვთ სხვადასხვა რაოდენობისა და სირთულის ღარები. ხშირად ღარებში ემჩნევათ დამასკური ფოლადისთვის დამახასიათებელი ნაყში. მსგავსი ტიპის სატევრები გააჩნიათ ძველ ფოტოებზე აღბეჭდილ გურულ ტიპაჟებს. ზოგადად შეიძლება ითქვას, რომ, პირველადი მონაცემების მიხედვით, ოთხკუთხა დაბოლოების ტარები დასავლეთ საქართველოში უნდა ყოფილიყო გავრცელებული ადრევე. სწორედ დასავლურქართული ხანჯლის ეს ტიპი უნდა გამხდარიყო პროტოტიპი იმ ხანჯლებისათვის, რომლებიც 1840-იან წლებში მეფის რუსეთის მიერ იქნა შავიზღვისპირეთის (მოგვიანებით ყუბანის) კაზაკებისთვის დამტკიცებული (Фролов 2009: 205-215).

გარდა ზემოხსენებული სატევრის პირებისა, რომელთა თავისებურება სიფართო და ზღაგვი წვერია, გურიას შეიძლება დავუკავშიროთ ხანჯლის პირების მეორე ტიპიც, რომლებსაც შეცდომით ჩერქეზულად მიიჩნევენ. ისინი უღაროა, ანუ ქედიანი (ზურგიანი), თავისებურად ჩამოჰგავს იმერულ-მეგრულ ხანჯალს, თუმცა ამ უკანასკნელს გაცილებით ვიწრო პირი აქვს და უფრო სოლისებური მოყვანილობა, ხოლო ჩვენ მიერ განსახილველ ხანჯლის ტიპს შედარებით ფართო პირი აქვს და ის არ არის მკვეთრად სოლისებური, ამავე დროს, უმეტესად მოკლე ან საშუალო სიგრძისაა. ტარის სიახლოვეს პირზე არსებული ქედი წყდება და იქ მოედანია (კარტუში) ან მცირე ღარი იწყება (სხვადასხვა ვარიანტებით). ხშირად ამ ადგილზე, სადაც ქედი მთავრდება და კარტუში ან მცირე ღარი იწყება, აქვს დამლა, უმეტესად მრგვალი ან ხუთკუთხა წაგრძელებული ფორმის, რომელიც ჩამოჰგავს თოფის ლულაზე არსებულ დამლეს. ერთი მსგავსი ტიპის ხანჯალი, წარწერით: „აზნაური ანთიმოზ ბერიძე“ დაცულია რუსეთში, კერძო კოლექციაში⁴.

კიდევ ერთი ელემენტი, რომლითაც შესაძლებელია გურიაში დამზადებული იარაღის ზუსტი იდენტიფიცირება, არის წარწერები. ამ შემთხვევაში გასათვალისწინებელია ის ფაქტიც, რომ ქვემო გურიაში, მსგავსად ოსმალეთის იმპერიის გავლენის ქვეშ მყოფი რეგიონებისა არაბული ანბანით შესრულებული წარწერები უფრო იყო გავრცელებული. რაც შეეხება ზემო გურიას (გურიის ქრისტიანულ ნაწილს), აქ ქართული წარწერებიც გვხვდება, თუმცა არ გამოირჩევა არაბულ ანბანზე წარწერების შესრულება იარაღის საექსპორტო ვარიანტების შემთხვევაში და დამკვეთის სურვილისამებრ. წარწერით იარაღის იდენტიფიცირების მაგალითად შეიძლება დასახელდეს ლანჩხუთელი მიხეილ კვაჭაძისა და ოზურგეთელი ამბაკო კვაჭაძის მიერ დამზადებული დამზაჩები, რომლებიც საკმაოდ ხშირად გვხვდება მუზეუმებსა თუ კერძო კოლექციებში. მათ გააჩნიათ წარწერა ქართულ ან რუსულ ენაზე (ოსტატის მოხსენებით) და კონკრეტული თარიღი (Двалишвили...2021: 62-61). ამ დამზაჩების სტილისტიკისა და

⁴ <https://www.caucasianarms.com/collection/exhibit/kinzhal-tipa-kama-1>

ცალკეული დეტალების შესწავლა შესაძლებლობას მოგვცემს, იმ პერიოდის გურიაში გავრცელებული დამბაჩების შესახებ შევავსოთ მონაცემები და მათი მიხედვით მოვახდინოთ ისეთი დამბაჩების იდენტიფიცირება, რომლებსაც კონკრეტული წარწერები არ გააჩნიათ, თუმცა ნიშან-თვისებებით ემსგავსებიან ზემოხსენებულ დამბაჩებს.

დასკვნა

რა თქმა უნდა, რთულია, სრულად ამოვწუროთ გურიაში დამბა-დებული იარაღის იდენტიფიცირებასა და სწორ ატრიბუციასთან დაკავშირებული ყველა საკითხი, რადგან განხილული რეგიონი იარაღის პროდუქციის მრავალფეროვნებითა და თვითმყოფადობით გამოირჩევა. პირველ ეტაპზე აუცილებელია მოხდეს ძირითადი კრიტერიუმების შემუშავება, რომელიც სამომავლოდ საშუალებას მოგვცემს დავადგინოთ გურიაში წარმოებული იარაღის ტიპები, რასაც პრაქტიკული მნიშვნელობა ენიჭება, როგორც სამუზეუმო საქმისათვის (ექსპონატების ზუსტი ატრიბუციისათვის), ასევე, ქართული კულტურის პოპულარიზაციისათვისაც.

გამოყენებული ლიტერატურა

- ანთიძე 2018 – სტეფანწმინდის ისტორიული მუზეუმი: ალექსანდრე ყაზბეგი, მთავარი რედაქტორი ნ. ანთიძე. თბილისი, 2018.
- ბარამიძე 2010 – რ. ბარამიძე, ისლამის გავრცელების ისტორიიდან აჭარაში. ქართველი მუსლიმები თანამედროვეობის კონტექსტში. ბათუმი, 2010.
- გოგოლიშვილი 2009 – ო. გოგოლიშვილი, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო უცხოელ მოგზაურთა ჩანაწერებში. თბილისი, 2009.
- იოზაშვილი 1983 – გ. იოზაშვილი. დასავლეთ საქართველოს ქალაქები XIX საუკუნის რეფორმამდე პერიოდში. თბილისი, 1983.
- Аствацатурян 2002: – Э. Г. Аствацатурян, Турецкое оружие, СПб., 2002.
- Аствацатурян 2004 – Э. Г. Аствацатурян., Оружие народов Кавказа. СПб., 2004.
- Батум ...1906 – Батум и его окрестности: К 25-летию присоединения гор. Батума к Российской империи; Батумское городское общественное управление, Батум, 1906.
- Вейденбаум 1875-1877 – Е. Г. Вейденбаум, Заметки об употреблении камня и металла у кавказских народов // ИКОРГО. Т. 4. № 5. Тифлис, 1875-1877.
- Двалишвили 2021: – Л. Б. Двалишвили, Талантов С. В., О производстве оружия в Аджарии и Гурии в XVIII-XIX веках, Историческое оружиеведение. № 11, 2021.
- Пиралов 1900 – А.С. Пиралов, Краткий очерк кустарных промыслов Кавказа, Тифлис, 1900.
- Фролов 2009: – Б.Е. Фролов, Холодное оружие кубанских казаков, Краснодар, 2009.
- Хатисов 1894: – К. Хатисов, Кустарные промыслы Закавказского края. Отчеты и исследования по кустарной промышленности в России. Т. II. СПб., 1894.
- Dallegio 2003: – Dallegio d'Alessio E., İstanbul Gürcüleri. İstanbul, 2003.
- İpek 2018: – N. İpek Türk - Rus Sınır Düzenlemesi ile ilgili Bir Layiha. Uluslararası TürkGürcü İlişkileri Sempozyumu, Türk-Gürcü ilişkilerinin kaynakları. Trabzon, 2018. <https://www.caucasianarms.com/collection/exhibit/kinzhal-tipa-kama-1> (დამოწმება: 25.01.2025).